

Joža Gregorič

Knjiga o ilirizmu in Stanku Vrazu

Ob delu Fr. Petreta »Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849)«¹

»Nobena kulturna vrednota še ni zastoj eksistirala.«

Dr. Ivan Prijatelj.

Borba za individualnost sloven. knjiž. jezika, str. 7.

I.

Vsaka stvar, vsak človek, vsako dejanje in gibanje (bodisi narodno ali versko, družabno ali kulturno) ima svojo objektivno in subjektivno stran. Pod objektivno stranjo mislim notranjo, bitno in imanentno resnično plat stvari, človeka, dejanja ali gibanja, subjektivna stran pa mi pomeni ono, kako posamezni ljudje ali celi rodovi gledajo in vrednotijo neko stvar, človeka, dejanje ali gibanje. Objektivna stran ostane sama v sebi vedno enaka in nespremenljiva, medtem ko se subjektivna iz najrazličnejših vzrokov pogosto spreminja, je dostikrat enostranska in nepopolna, celo nepravilna, in se le bolj ali manj približuje objektivni resničnosti stvari.

Enako usodo doživlja tudi ilirsko prerodno gibanje, ki je v 30. in 40. letih 19. stoletja vzvalovalo hrvatsko javno življenje in so ga nekateri skušali prenesti tudi v Slovenijo in v Srbijo. Tudi ilirizem so v raznih dobah različno ocenjevali, različno so gledali na one, ki so dolga stoletja pripravljali tla narodnostnemu in kulturnemu prerodu Hrvatov, kakor tudi na one, ki so vodili prerodno gibanje in zanj sprejeli nase odgovornost pred svetom in pred zgodovino.

V glavnem je znano dvojno gledanje na ilirizem: nekateri so nekritično precenjevali pomen ilirizma in do zvezd povzdigovali vsak korak ilircev, drugi pa so zopet s pretirano kritičnostjo stikali za napakami, ki so neizogibne pri vsakem človeškem delu, ter so zato omalovaževali in nepravilno zmanjševali zasluge ilirizma za hrvatsko narodno življenje. Literatura o ilirizmu je rasla leto za letom (nekaj poglobitnejših del našteva tudi Petre v opombah na 350 str.), ne moremo pa reči, da bi vzporedno rasla tudi jasnost vprašanja, ker so se mnoge stvari brez kontrole ponavljale in se s prepisovanjem prenašale iz razprave v razpravo. Celih sto let je bilo treba čakati, da so se vsaj nekateri (dr. Fancev, dr. Ježić) vrnili k prvim virom in sedaj iz dokumentov počasi vstaja ilirizem v vedno jasnejši in resničnejši podobi.

Tudi med Slovenci smo imeli ljudi, ki so o ilirizmu zelo različno sodili, zlasti kolikor je posegal na slovensko ozemlje in v slovensko kulturno in politično življenje. Ne bom našteval onih, ki so s pravim romantičnim navdušenjem govorili o ilirizmu in povelečevali njegove

¹ Izdala Slovenska Matica v Ljubljani 1939. Velika osmerka, str. 374.

zasluge (tudi danes takih ne manjka), pač pa se mi zdi potrebno poudariti, da med slovenskimi nasprotniki ilirizma najdemo naše največje moče od J. Kopitarja in Fr. Prešerna, ki sta obsodila Vrazovo »vskoštvo«, pa do Ivana Cankarja, ki je v svojem predavanju v Trstu med balkansko vojno zaklical »vsem hripavim in do omedlevice navdušenim ilircem«: »Jugoslovanski problem sem smatral za to, kar je: namreč za izključno političen problem. Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira.«

II.

Sedaj pa smo dobili tudi Slovenci obširno kritično študijo, ki obdeluje to prezanimivo razdobje, pomembno tudi za razvoj slovenskega slovstvenega in vobče kulturnega življenja. S tem seveda ne mislim reči, da se o ilirizmu in o St. Vrazu pri nas doslej ni pisalo, saj Petre sam priznava, da je v mnogih primerih kar posnel že dognane ugotovitve (dr. Ilešič, dr. Kidrič). Petretova zasluga pa je, da je prvi raziskal in v celoto zajel slovenski delež pri ilirizmu in očrtal osebni razvoj St. Vraza, ki je bil osrednja postava slovenskega ilirizma in njega najvnetejši zagovornik.

Kljub temu, da je bila marsikatera misel naših ilircev zmotna, zlasti če gledamo z današnje perspektive (n. pr. ona misel o jezikovnem dualizmu, o nekem višjem, umetno zvarjenem južnoslovanskem književnem jeziku, o žrtvovanju slovenske narodne individualnosti itd.), nam njihova dela in prizadevanja, kakor jih vidimo iz Petretove knjige, vzbujajo spoštovanje. »Ilirizem je doba izrednih kulturnih vplivov« (Petre 285). Živahno razpravljanje o mnogih perečih vprašanjih slovenskega naroda in njegove kulturne in politične orientacije, kar je vse sprožil ilirizem, je zelo pospešilo utrditev naše narodne zavesti, izgotovitev lastnega književnega jezika in enotnega pravopisa za vse Slovence. Res, da mnogi slovenski ilirci bistva hrvatskega ilirizma in njegovih kulturnih in političnih ciljev ali razumeli ali poznali niso. Zato so ga tudi čisto po svoje pojmovali, in to predvsem literarno in kulturno panslavistično (sprejem umetnega »ilirskega« jezika in češko-ilirskega pravopisa), medtem ko je bil Hrvatom jezikovni in slovstveni prerod samo začetek in sredstvo celotnega družabnega in političnega preroda. Zato moramo z resnobo gledati na velikanski trud onih naših ljudi v četrtem in petem desetletju prejšnjega stoletja, ki so hoteli po svojih najboljših močeh prispevati svoj del k stavbi ilirizma. Kdor bi torej želel, da bi veliki napor naših tedanjih kulturnih delavcev bili radikalneje slovenski in njihova pot doslednejša, naj ve, da se organsko življenje ne razvija vedno pravokotno in da so za popolno podobo živega organizma dostikrat tudi krivulje potrebne. To je z drugimi besedami priznal sam Prešeren v svojem pismu Vrazu 5. jul. 1837: »V ostalem pa je tudi napačno stremljenje boljše kot ravnodušnost do vsega domovinskega.«

V uvodu svojega dela imenuje Petre ilirizem »krizo in preizkušnjo slovenske rasti,« takoj nato pa dostavlja, da je iz te preizkušnje izšel

slovenski duh tvornejši, delavnejši, samozavestnejši, morda bolj kot prej izbrušen za bodoče boje in bolj vdan v neizbežnost svoje usode malega naroda (str. 1.). Čeprav smo ob ilirizmu Slovenci žrtvovali tako močno umetniško potenco, kot je Vraz, vendar moramo priznati, da ta žrtev ni bila zastonj. Vsako spoznanje je sad življenjskih bojev in izkušenj. Če hočemo biti dosledni, bomo morali reči, da so se prav tako motili hrvatski ilirski preroditelji, ko so mislili, da na slovanskem jugu ne žive trije samostojni narodi, marveč le eden, in so temu »ilirskemu« narodu hoteli dati tuje, nenarodno ime. Toda kljub temu nenarodnemu imenu, ki se je izgubljalo, čim bolj se je gibanje poglobljalo, niso hrvatski ilirci nikoli zatajili ali zavrgli zavesti svoje narodne posebnosti. (Prim. Filip Lukas, Hrvatska Revija 1940, 58, Ideološke smjernice u radu Matice Hrvatske.) Isto se upam reči tudi o slovenskih ilircih, dasi so se z bridkostjo zavedali svoje majhnosti in slabosti pred germanstvom, vendar so prihajali v ilirsko »kolo« kot enakopravni bratje, ki se sicer niso branili prispevati svojih žrtev za višje dobrine, tukaj za ilirstvo, pri tem pa niso zame-tavali svojega slovenstva in njegovih posebnosti. Največja napaka ilirske ideje — pri Hrvatih in pri Slovencih — pa je bila v tem, da je šla preko že dovršenih, po kulturi in zgodovini izdelanih narodnih individualnosti. (Prim. Filip Lukas o. c. 61 str.)

Tako moramo gledati tudi na sadove slovenskih ilircev, če hočemo pravično in pravilno ocenjevati njihovo delo. Le na ta način bomo razumeli velikega praktika dr. J. Bleiweisa, ki je modro kot »oče slovenskega naroda« izrabil izkušnje ilirizma ter v svojih »Novicah« pripomogel k zmagi »gajici«, ki je bila vendarle sad ilirizma. Dr. Bleiweis je »brez hrupa, brez sile, brez vojske« (Novice 31. XII. 1851, 269 str.) združil Slovence v pravopisu, pri tem pa niti ilirizmu niti vseslovanstvu ni napovedal boja; obema je priznaval upravičenost obstanka, ju spoštoval in z dejanjem pokazal, da ju je voljan podpreti (Petre 289 str.). In tako so prav sodelavci »Novic«, med katerimi je bilo mnogo ilircev, s svojim pisanjem, h kateremu jih je dr. Bleiweis venomer izpodbujal, največ pripomogli k izgotovitvi in obogatitvi enotnega slovenskega knjižnega jezika. Iz istih vrst je pozneje (Caf) prišel opomin, da imamo Slovenci »premalo zgodbinskih bukev, zakaj li se nigdo Robinzona ino drugih takih boljše posvetnih bukev ne loti!« In l. 1848. so isti ljudje na glas zahtevali slovensko vseučilišče in akademijo!

Vse to pisano vrvenje petnajstih let (1835—1849), ki je toliko pripomoglo k izčiščenju nazorov in k izoblikovanju našega knjižnega jezika, je strnil Petre v devet poglavij. Avtor nam daje podobo časa in ljudi in sintetično razgrinja pred nami nazore in napore posameznih ljudi in krožkov, ki so razpravljali o tem, ali kaže Slovincem ohraniti jezik in narodno individualnost, ali ju opustiti in se prilagoditi višji in širši narodni enoti, t. j. »ilirski«, in se preliti vanjo. Tu vidimo najprej mlado štajersko generacijo (po l. 1830), katere najmočnejša osebnost je Anton Murko s svojo slovensko slovnico (1832). Murko se je v svoji slovnici

odločno zavzel za slovensko jezikovno in kulturno skupnost proti pokrajinskim cepitvam (dajničica, metelčica). Bil je to izredno bister in zrel mož, ki je dobro spoznal stanje in potrebe tedanjega slovenstva in se zavestno oprijemal slovenske knjižne tradicije.

Mlajšo generacijo predstavljajo pozneje Krempl, Trstenjak, Caf, Štefan Kočevar, St. Vraz in Košar, ki imajo že močno spremenjene kulturne in nacionalne poglede: značilna je njihova ljubezen do slovenščine, ki jo rabijo najprej v medsebojnem dopisovanju (to se mi ne zdi odveč poudariti, ker so tedaj in še dolgo potem mnogi zavedni slovenski kulturni delavci, ne izvzemši Čopa, Prešerna in Slomška, pisali svoja pisma v nemščini!), kujejo slovenske verze in zbirajo narodno blago. Postavljali so pa že tudi višje umetniške zahteve in se ozirali vedno dlje po slovanskih slovstvih ter poudarjali potrebo slovanskega zblizanja, ki je nekatere (n. pr. Vraza in Muršca) za trenutek celo odvrnilo od slovenščine. Ustanovili so »Slovensko družbo«, ki je zbirala slovenske in slovanske knjige in so si jih člani med seboj izposojali. Posebno navdušen panslavist in delaven član štajerske ilirske družbe je bil Št. Kočevar, ki je zelo trezno in bistro gledal na premnoga vprašanja tedanjega slovenstva. Dobro je Petre orisal dobo samo, razpoloženje in življenjske okoliščine med slovensko in slovansko družbo v Ljubljani, v Gradcu, v Celovcu, v Zagrebu in v Budimpešti ter vse razvojne faze med slovenskimi ilirci tja do 1848. leta.

III.

Največ skrbi in prostora pa je posvečeno delu in pomenu Stanka Vraza, čigar življenjska usoda je nerazdružljivo zvezana z usodo slovenskega ilirizma. Vraz je bil čustvena romantična narava, romantično je bilo njegovo pojmovanje sveta in življenja, umetnikovega poslanstva in ljubezni (pismo Vukotinoviću, Petre 171. str.). Pred vsem drugim pa je bil Vraz pesnik, umetnik. Umetnosti se je vedno predajal z vso strastjo svoje idealistične duše, v umetnosti in v ljubezni (do drage in do domovine) je iskal smisla svojemu življenju in upal, da bo ob literarnem ustvarjanju mogel tudi primerno živeti (pismo Prešernu 1840. l.). Vraz je bil poleg Petra Preradovića in Ivana Mažuranića edini pravi pesnik hrvatskega ilirizma in najmočnejši lirik med njimi. Samo Vrazova borba za jezikovni in metrični izraz, ki mu nikdar ni bil popolnoma kos, in pa težava, s katero je pisal (štokavski akcent!), vse to je bilo krivo, da njegova hrvatska pesem ni bolj izbrušena in da ni imel večjega vpliva na svoje naslednike.

Petre nam podaja Vrazov osebni razvoj in razvojne stopnje njegove miselnosti o posameznih problemih južnih Slovanov in slovanstva sploh, o nalogah ilirskega književnika; govori o Vrazovih zvezah s slovenskimi in slovanskimi kulturnimi delavci svoje dobe in o njegovem literarno-organizatorskem delu, ki ni bilo majhno, manj pa se bavi Petre z estetsko platjo Vrazove pesmi.

Dobra je psihološka razlaga Vrazovega značaja: bil je silno ambiciozen in enako vihrav zanesenjak, ki se je hitro vnel za vsako novost in bil dostopen vsem mogočim vplivom, kar daje večini njegovega dela značaj izrazitega eklekticizma. Bil je pod vplivom Prešerna in Čopa, narodne pesmi in Jana Kolárja (slovanski mesijanizem), Gaja in Sreznevskega, v resnici pa je bil brez pravega mentorja, ki bi ga tako potreboval, in zato prepuščen samemu sebi. Bil je razklan in bolešno občutljiv, kolebal je med Ljubljano in Zagrebom, begal od misli do misli, in zato ni mogel ustvariti nič tako velikega, kakor bi ob njegovi nadarjenosti pričakovali.

S tem smo prišli do poglavja o Vrazovem prestopu k hrvastvu, o čemer se je že toliko na razne načine razpravljalo. Petre pravi, da je le osebna literarna ambicioznost dala Vrazu povod za pristanek na Gajevo ilirstvo, pravi vzrok pa je bila lakota po življenju. Apatija M. Kastelca (sam Šafařík se bridko pritožuje, da mu Kastelic na 4 ali 5 pisem niti enkrat ni odgovoril!) in ostalih članov ljubljanskega kroga do Vrazovih pisem in pesmi ga je odbijala in tako razočarala, da je 27 letni pesnik stopil iz slovenskega v hrvatski kulturni krog (l. 1837).

Ilirizmu, h kateremu se je že nekaj časa nagibal, se je Vraz pridružil kot slovenski rodoljub, in prva knjiga, ki jo je na Hrvatskem izdal, so bile slovenske narodne pesmi: »Narodne pèsni ilirske, koje se pèvajú po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske.«¹ (Prim. Franjo Marković, uvod v »Izabrane pjesme« St. Vraza, Zagreb 1880, str. 30.) Z izdajo slovenskih narodnih pesmi, ki jih je kot romantik visoko cenil, je hotel Vraz po lastnih besedah »podati vjerni i podpuni obraz narodnoga duševnoga života ilirskih Slovenaca«. Pa tudi pozneje Vraz nikdar ni pozabil niti ne zatajil svoje ožje niti širše slovenske domovine, kateri je v »Djulabijah« posvetil nekaj najlepših pesmi.

Na Hrvatskem je sanjavi poet našel »ozračje, ki je njegovi naravi prijalo in mu bogato nadomeščalo trpkosti graških let. Vraza niso odtrgali od slovenske sredine načelni razlogi. Bila je lakota po življenju.« (Petre 175. str.) Ta Petretova razlaga je za Vraza psihološko bolj utemeljena, za tedanje slovenstvo in hrvatstvo pa pravičnejša kot pa to, kar pišeta dr. Br. Drechsler (Vodnik) ali Milutin Nehajev. Dr. Vodnik pravi v svoji studiji o St. Vrazu (Zagreb 1909, str. 186): »Pretijesne prilike u Slovenaca za njegove ideale i ambiciju bilu su glavnim povodom, te je došao u Hrvatsku.« Mil. Nehajev pa pravi v sicer zelo lepem eseju (O breviru Stanka Vraza, Hrvatsko Kolo XV, 1934, 98 str.), da je Vraz »zato i prekinuo s Prešernom i sa Slovincima, jer je kod nas (na Hrvatskem namreč!) smio biti pjesnik, a da ne bude čudak«. Kdor pa ve, kakšna razočaranja je doživel Vraz z izdajanjem »Kola« in s svojo kandidaturo za profesorja ilirščine v Zagrebu, kakšne težave je imel z Matico Ilirsko in z drugimi svojimi literarnimi podjetji, bo vedel, koliko veljajo Nehajevljeve besede. Sedaj lahko dodamo še to, da je bil tudi Prešernov

¹ Zagreb 1839, 114 pesmi, 204 strani.

epigram na Vraza (»lakota dnárja častí vléče pisarja drugám«) prena-
gljen in na vsak način preoster. Petre dalje čisto pravilno poudarja za
Kidričem, da so razni argumenti iz Vrazovih pisem po l. 1838. samo
opravičevanje in utemeljevanje že storjenega dejanja in nič več. Jaz
pa bi želel spomniti še na neko drugo važno dejstvo, ki ima brez dvoma
velik delež pri Vrazovem prestopu k ilirizmu, in to je velikanska
privlačna in asimilacijska moč hrvatskega naroda. Hrvatje
niso asimilirali samo može drugih slovanskih narodov, marveč tudi
mnogo Nemcev, Italijanov in celo Grkov. Zato se ne smemo čuditi, če
so potegnili k sebi obmejnega Slovenca Vraza, ki mu je v prvih letih
ilirskega navdušenja »sva Hrvatska bila jedan gostoljubni dom« (Franjo
Marković, o. c. 74 str.). Po vsem tem, upam, bomo pač laže razumeli,
kako se je mogel Vraz v jeseni l. 1837. za stalno preseliti v Zagreb in
kako je mogel na svojem popotovanju po Sloveniji l. 1841. zapeti oni
slavospev, iz katerega naj navedem samo nekaj stavkov: »Hrvatska je
meni omilila kao mati, omilila kao sestra, omilila kao draga! Ne mogu
nigdje mirno spavati nego u Hrvatskoj, niti ne ću nigdje mirno umrijeti
nego u Hrvatskoj... Sve što bliže dodjem granici Hrvatskoj, to sve više
čeznem po svetoy zemlji Zrinjskoga i Draškovića, koju ću cjelivati, kad
ju opet stigne moja noga.« Prav tako pa bomo razumeli in sprejeli besedo
dr. Vodnika (o. c. 193), da je Vraz tudi po svojem odhodu na Hrvatsko
ostal »specifični slovenski pjesnik, ma da je pjevao na hrvatskom
jeziku«.

(Dalje.)

Leon Žlebnik

Klemučev pogled na Vebrovo knjigo

III.

In sedaj k vprašanju malega naroda! Že prej pravi Klemuc nekje, da
se mu zdi to vprašanje v Vebrovi knjigi najvažnejše. Človek bi pričakoval,
da se bo Klemuc lotil tega vprašanja s posebno ljubeznijo in da se bo vsaj
tu skušal nepristransko vživeti v Vebrovo razpravo. Tako bi tudi storil vsak,
ki bi mu bilo res kaj do slovenskega naroda. Naj bi že bil potem njegov
pogled na to vprašanje tak ali drugačen, smešil ne bi Vebrovega uteme-
ljenega prepričanja. Pri Klemucu je drugače! Že v začetnih stavkih vidiš
kmalu, da je zanj vprašanje malega naroda v Vebrovi knjigi zato najvaž-
nejše, ker se bo tu Vebra najlaže lotil. Najlaže pravim zato, ker so pač
politične lekcije, ki jih Klemuc bere Vebru, z enim samim čudovitim zanosom
in z eno samo vero v razodevanje, najbolj poceni. Ni važno, ali Klemuc ni
hotel ali mogel Vebra razumeti. Važno je le, da ima kljub Klemučevemu
glosiranju in duhovičenju še nekaterih »kritikov« Vebrova psihologija velikega
in malega naroda vso upravičenost in da ni Veber s tem, kar je doslej po-
vedal o psihologiji velikega in malega naroda, zagrešil nobenega narodnega

Joža Gregorič

Knjiga o ilirizmu in Stanku Vrazu

IV

Petre se bavi z literarno-zgodovinsko stranjo Vrazovega pesniškega ustvarjanja mnogo obširneje kot pa z estetsko analizo celotne njegove lirike. V tem oziru nam dosti več ne nudita niti Markovičev uvod k že omenjenim »Izbranim pjesmam« niti Vodnikova monografija, dasi je zadnja neprimerno boljša in popolnejša. Marković je dal na 150 straneh oris Vrazovega življenja, se dotaknil njegovih zvez z drugimi slovenskimi in slovanskimi literati onega časa (posnetek korespondence pri Markoviču) in na koncu spregovoril o kompoziciji in značaju »Djulabij«. »Djulabije« imenuje Vrazov pesniški dnevnik in avtobiografijo, kjer vidimo razvoj njegovih najintimnejših čustev do drage in do domovine. Z mnogo večjo resnobo in znanstveno natančnostjo je pisana Vodnikova studija (222 str.), ki ima zlasti v zadnjem poglavju prav lepo strnjeno karakteristiko Vrazove človeške in pesniške osebnosti.

Toda niti Marković niti Vodnik mi ni pomagal razložiti postanka morda najlepše Vrazove pesmi »Izpovest«. Šele iz onega, kar je napisal Petre na 60. strani svoje knjige, in iz Kočevarjevega pisma, ki ga tam navaja, upam, da sem dobil ključ do pravega razumevanja te prelepe pesmi. In zato sem Petretu nemalo hvaležen. »Izpovest« ima namreč pripis, da jo je Vraz zložil »sluteči smrt,« zaradi česar jo mnogi vzporejajo z Radičevičevo pesmijo »Kad mlidijah umreti« in z Vukeličevo elegijo »Posljednja pjesma«. »Izpovest« je izšla prvokrat v zbirki »Gusle i tambura« (1845), drugič pa v II. delu »Děla Stanka Vraza«, Matica Ilirska 1864, str. 7—9. Dodatek »pisao sluteči smrt« moremo vzeti samo kot romantično, to je literarno slutnjo smrti in nič več! Vemo namreč, da so romantiki ljubili močna čustva, zanos in obup, nebeško srečo in smrtno grenkobo, misel na smrt itd. To potrjuje tudi Vrazovo opravičevanje v uvodu zbirke »Gusle i tambura«, kjer priznava svoje romantične vzore in mladost svoje poezije, ki je dostikrat preveč solzava in žalostna: »Narav je děce, da više plaču nego što treba, i na svaku i najmanju negodicu zajauču izza glasa; a rastavi jih s kućom rodnom, s kolěvkom dragom i sa sestricami ljubljenimi, a ti onda gledaj, kako ćeš jih utolažiti, da ti se u suzah neutope i jaukom nezahlipnu. A to isto bilo ti je i s vilom mojom u prvoj njezinoj dobi.« Torej v takem občutju in v takšnih življenjskih okoliščinah je ta pesem nastala!

»Izpovest« je malo znana in je šele Nehajev v že omenjenem eseju, kjer hoče podčrtati visoko kvaliteto Vrazove lirike, prvi pokazal na to pesem, ki jo postavlja »na jedno od prvih mjesta u cijeloj hrvatskoj lirici« (o. c. 102 str.); Petre je v svoji knjigi nikjer niti ne omenja. Pesem je res nekoliko dolga, vendar jo hočem v celoti navesti (v stari orto-

grafiji). Njena cena to zasluži, pa tudi naše nadaljnje razpravljanje bo lažje, saj je pesem sama najmočnejši dokaz za mojo trditev.

Izповešt

Kad tělesni duša skine tovor,
Kad lopata zvekne nada mnom —
Neće mene slavit ljudski govor;
Jer na glavu nemetnu mi lovor
Ni besedah, ni topovah grom.

Dari, svēte, tvoi su slēparije:
Otrov med je, pelin cvēt je tvoj,
Trnje vėnac, što ga slava vije,
Žar mu znanja vir, tko iz njeg pije...
Dok krv igra, neznaš šta j' pokoj.

Al prestavljen duh bit će ti blagi;
Jer će prestat smetat njemu mir,
Tašti sancj — srdcu toli dragi —,
Travne želje i varavi vrangi,
Praznih nadah, neprestan prepír.

Dà! prestat će, šta sad duša trpi,
Spast š nje muke i brigah teret;
Križ će kitit vėnac — ne što crpi
Iz krvi se il žanje na hrpi
Od trupovah — neg ljubavi cvēt.

Ti jedino dobro! o ljubavi!
Ti si dušah plemenitih kruh,
Ključ i zvězda k raju, k pravoj slavi;
Rado mladost ja u tebi stravi',
Da još onkraj prati me tvoj duh.

Blago ti nam, dgě pod sunčni zapad
Nadkrivo nas svojim granam bor,
Slušo sladki naših priseg' šapat;
Ustne samo pod čelovma sklapat
Dvijuh duša vėčni ugovor.

O blaženstva! Al već s Bogom, ljuba!
Znaj i onkraj žive ljubvi san:
Za mnom plakat — tašta je danguba;
Dok nas sudna nesastavi truba,
Duh moj k tebi slazit će svak dan.

A ti brate, što ti u prikletjé¹
Od Mudrice uvede mi um!
Da te Slava vėk u vėnce splėtje,
Razigrava grčkih maslin cvětje,
I tih palmah hindostanskih šum!

I vi bratjo, drugovi na stazi
Rodnog prava... s Bogom, s Bogom svi!
Bili za rod svētli vam obrazi!
Bran'te, diž'te, šta nepravda gazi...
Vėnac za vas na križu visi.

S Bogom!... Skoro duh će skinut tovor,
Mirno spavat trup pod gomiloj,²
Niti marim, bio li nad njom lovor,
Bio l' po svētu za mnom dug razgovor;
Ja sam ljubio — eto vėnac moj!

To ni nikakršno pesnikovo »opijelo svojoj mladosti i životu« (dr. Vodnik o. c. str. 183), marveč himna ljubezni, ki po pesnikovi romantični misli edina daje smisel njegovemu življenju (peta kitica in konec):

Ja sam ljubio — eto vėnac moj!

¹ Izjasnjenje. Priklėtje od Mudrice. Priklėt ili priklėtje zovu na Malom Štajeru i Medjimurju prostor srėdišni od kuće. Priklėt dēli klėt od hiže (sobe). Unj se ulazi svana kroz dvoja vrata, koja stoje jedna sprama drugim. Iz priklėtja vode opet dvoja druga vrata, jedna u hižu a druga u klėt, a po stubah ili lėstvah ulazi se na nahižje (pod krov). Priklėt Slovenci korutanski i Hrvati u zapadnoj Ugarskoj zovu veža, Srbliji vajat ili ajat, a po nēmački mogo bi se prozvati Vorhalle ili Vorhof (προπόλαιον). I u tom ga smislu i ja ovdě uzimam. — Mudricom prozvali su pisaoci panonsko slovenski od pr. v. boginju Minervu. I ja sam prozvanje to u pēsni ovoj pridržao. — Mudrica.

Mudrica: Minerva u starih Latina, božica mudrosti. (Opomba Vrazova.) »Modrico« (modriza, e) v pomenu lat. musa, ae, nem. die Muse, je pri nas uvedel in prvi rabil o. M. Pohlin v svojem slovarju 1781.

² Pod gomiloj. Panonski Slovenci gotovo svi imadu ablativ ženski jednobrojni na oj. Ja sam ga ovdě pridržao tako rekuć za nevolju.

»Izpovest je datirana »N. Gradac d. 15. velj. 1834« in zame ni nobene dvoma, da je njen nastanek v neposredni vzročni zvezi s pismom, v katerem Kočevar Vraza prijateljsko opominja, naj se vendar resno loti študija: »Človek more jeden stanoviti stališ imeti, te zna za svoje domorodce mnogo storiti. Tak i Vi, Vam od narave dobra glava dana, kaj bi en imeniten stališ dostiči mogli.« Kočevarjevo pismo je bilo napisano 12. febr. 1834 in je po vsej verjetnosti moglo priti v Vrazove roke vprav 15. febr., kvečjemu 14. febr. Kočevar je bil dovolj obziren, vendar je hudo zadel občutljivega pesnika. Še bolj pa je bolelo Vraza nerazumevanje drugih prijateljev in zlasti Miklošiča, ki ga je prav strupeno zbadal z epigramom:

Raje učizse filozofije
Lepe, in ne kvas'filologije!

Kdor pomisli, kakšne preglavice in težave je imel Vraz s svojim študijem v Gradcu, bo moral priznati, da je »Izpovest« najspontanejši odgovor pesnika, ena najboljših Vrazovih pesmi, izliv njegove bolečine.

Podobno misel kot v »Izpovesti« izraža Vraz tudi v III. delu »Djulabij« (pesem 38), ko govori o svojem grobu:

Kad ste sahranili
Kosti ispod trave,
Ne mečte mu na grob (pesniku)
Zlatna vijenca slave.

Priznava pa tudi Vraz sam v uvodu zbirke »Gusle i tambura«, kjer opravičuje svoje mladostne pesmi: »Te stvari su iz godinah 1833, 1834 i 1835, a ono iz dobe jedne, gdje se vila tek probudila, počimajuć sboriti onako kako je čula govoriti ljude rodnog svog kraja, a rodila se je na Malom Štajeru medju Murom i Dravom. A sada ti jih, dragi štioče, izručujem u oděci tebi ugodnijoj — u narěčju književnom. Samo ovdě onđe nać ćeš tragorah, što će te spomenuti na zavičaj njezin.«

Jer tko je iz čaše
Od ljubavi pio,
Već je za života
Pod vijencem hodio.

In do sedaj ni še nihče te pesmi spravljal v zvezo s kakšno »slutnjo smrti«!

Z »Izpovestjo« pa je združeno še neko drugo vprašanje. Lahko suponiramo, da je bila prvotna oblika te pesmi slovenska in da jo je Vraz pozneje pretil v hrvaščino kakor mnogo drugih pesmi. To med drugim potrjujejo nekatere čisto slovenske besede in poudarki: prepir, sunčni = sončni, prikletjě, sleparije — vije, obrázi — gázi, lóvor — góvor, sví — visí itd. Če bi se torej našel slovenski izvirnik te pesmi z datumom 15. II. 1834, bi ga morali pridružiti pesmicama »Trdo-

srčnost devic« in »Milica«, od katerih je zadnja nastala 12. jan. 1834, torej samo mesec dni pred »Izpovestjo«. Potem bi se morali prav tako spremeniti Petretovi zaključki na str. 54, 85 (v prevodu 46 tercina iz Danteja), 88—92, 102 in 170 ter konec prve opombe na str. 354.

Petre se je dotaknil tudi vprašanja, kje in kdaj se je Vraz nalezl pljučne bolezni, ki ga je spravila v zgodnji grob (str. 175—176). Vukotinović in dr. Vodnik trdita, da je ugonobilo Vraza preobilno literarno delo, medtem ko Vladimir Jurčić (v knjigi »Kako su umirali hrvatski književnici«) piše, da je Vraz dobil kal bolezni zaradi pomanjkanja v dijaških letih, in obtožuje hrvatsko javnost, češ da je pesnik izhiral zaradi nerazumevanja svojih sodobnikov.³ Vemo, da je bil Vraz iz trdne kmečke hiše, da mu ni bilo treba stradati niti v šolah niti pozneje v Zagrebu; zato Jurčićevo tendenčno in iz trte izvito trditev lahko takoj odklonimo. Petre se je odločil za mnogo naravnejšo in popolnoma verjetno razlago, ki jo je že l. 1880. postavil Fr. Marković (o. c. 40. str.). Ohranjeno nam je namreč Vukotinovićevo pismo, iz katerega izvemo, da se je Vraz pozimi l. 1840. — torej ravno pred 100 leti — strahovito prehladil, ko se je s svojo zagrebško družbo vračal z narodnega plesa v Moslavini. Ob tej priliki sta obležala tudi Gaj in Rakovec, Vrazovemu prehladu pa se je pridružil še tifus, da so zdravniki in prijatelji komaj rešili pesniku življenje. Toda posledice so ostale in nekoč zdravemu in čvrstemu Vrazu spodjedle zdravje. Umrl je 24. maja 1851 v Zagrebu (rojen 30. jun. 1810 v Cerovcu), pokopali pa so ga 26. maja okrog devetih zvečer na Jurjevskem groblju (pokopališču), pozneje pa so njegove zemeljske ostanke prenesli v skupno »ilirsko« grobnico na Mirogoju. Romantičnemu pesniku so napravili prav romantičen pogreb: na zadnji poti ga je spremila velikanska množica z gorečimi baklami.

V.

Ne bom rekel, da dr. Petre ni predelal vseh onih mnogoštevilnih hrvatskih del o ilirizmu, ki jih omenja med svojimi viri in opombami, pač pa kaže, da si iz množice najrazličnejših, dostikrat nasprotujočih si mnenj o ilirizmu, ni znal povsod ustvariti lastnega pogleda na to pisano in res razsežno vrvenje. Tako se nagiba sedaj na Šurminovo ali Šišićevo stran, sedaj pa zopet na Fanceljevo ali Ježićevo, čeprav se njihove sodbe o tujih vplivih in o posameznih osebah in razvojnih dobah v ilirizmu mnogokrat popolnoma izključujejo. Največ takih nedoslednosti je nametanih na str. 41—47, kjer skuša avtor podati strnjeno podobo hrvatskega političnega, narodnostnega in kulturnega življenja pred ilirskim prerodom in v tridesetih letih 19. stoletja. Ne drži, da je v 18. in v prvi polovici 19. stoletja hrvatsko politično zastopstvo, sestavljeno iz predstavnikov visoke aristokracije, cerkve in plemstva, zagovarjalo latinščino

³ Vraz je baš umro od književničke tuberkuloze, zadobivene uslijed nemogućih ekonomskih prilika, napornog i jadtog života. Ovako je umro književnik u sredini, koja je zanesena patriotskim frazama.

v šoli in v uradu zato, ker je bilo preveč odmaknjeno od ljudstva, da bi moglo proti madžarskim zahtevam zagovarjati hrvaščino kot uradni jezik v šoli in v upravi (Petre 42 str.). Hrvatski poslanci so res branili ohranitev latinščine v skupnih zadevah z Madžari, toda predvsem zato, ker je imela uradna latinščina že priznane, izklesane in s stoletno rabo ustaljene termine za urejanje državnopravnega in kulturnopolitičnega razmerja med hrvatskim in ogrskim kraljestvom! In tako terminologijo menjati, prevesti in zamenjati z narodnim jezikom ni bilo v onih časih samo mnogo težje, marveč tudi mnogo bolj kočljivo in tvegano delo, kot si moremo danes misliti. Poleg tega pa so se Hrvatje dobro zavedali, da bodo lažje uspeli z obrambo latinščine kot pa z uvedbo hrvaščine v šole in urade. In da je bilo njihovo sklepanje pravilno, je pokazal zgodovinski razvoj.

Resnici na ljubo je treba dalje priznati, da hrvatsko plemstvo pred ilirizmom ni živelo »v svojem ozkem obzorju in da mu niso ostale tuje težnje po gospodarskih izpremubah in neznani vsi veliki miselni napor v zapadnih, vse bolj meščanskih državah« itd. (str. 43—44). Dr. Petre, ki je za svoje delo prebil mnogo ur v zagrebški vseučiliški knjižnici, bi se bil lahko na lastne oči prepričal, da so skoraj vsa dela humanističnih in renesančnih pisateljev, dela francoskih enciklopedistov in ostala v 17. in 18. stol. aktualna literatura vseh strok prišla v zagrebško vseučiliško knjižnico vprav iz zapuščin hrvatskega plemstva (dar Eleonore Patačić 1818, Draškovići, dar škofa Vrhovca itd.). Malo dalje sam Petre priznava, da so nekateri deli Draškovićeve knjižice »Disertacija« (1832) »mogli nastati le v poznanju naprednih zemelj zapadne Evrope« in da so bila v njegovi knjižnici dela Rousseauja, Montesquieuja, Helvetiusa in Voltairea. Menda avtor ne misli, da je bil grof Janko Drašković, torej tudi aristokrat, bela vrana med hrvatskim plemstvom ali pa da je šestdesetletni mož šele pod vplivom Lj. Gaja čez noč presukal svoje politične nazore in napisal svojo pomembno knjižico.

Ko smo že prišli do Gaja in njegove vloge v hrvatskem prerodu, se nam zdi, da Petre precenjuje zasluge fantasta dr. Gaja, čigar pot je bila hudo krivuljasta in se je nazadnje izgubila v pesku. Prof. dr. Fancev je v »Dokumentih« (Gradja XII, 1933) pokazal, da se je hrvatski ilirski prerod razvijal najprej iz znanstvene in književne delavnosti bistrega Vitezovića in nekaterih literatov ter javnih delavcev v 18. stoletju, pozneje — zlasti po l. 1790. — pa se je oblikoval v političnih brošurah, predlogih in izjavah ter v književnih in znanstvenih razpravah, in slednjič v patriotski latinski in hrvatski poeziji (prim. Hrvatsko Kolo XVI, 1935, 37. str.). Danes je dokazano, da je Gaj poznal in porabil marsikatera kulturnoliterarna in narodnopolitična načela svojih prednikov, čeprav tega ni maral priznati. Premnogo plodnih misli, s katerimi je Gaj ravnal, kot bi bil on njihov oče, je zapisal že Vitezović ali kateri drugi idejni predhodnik hrvatskega narodnega preroda. Zato ne moremo reči, da je Gaj ustvaril osnovo za ustanovitev Čitalnice, Ilirske Matice, hrvatskega gledališča in muzeja itd. (Petre 193. str.), ko pa je vendar

znano, da so mnogi Hrvati dolgo pred Gajem ne samo mislili na vse te narodne zavode, temveč zanje tudi že marsikaj storili (grof Josip Sermage, zagrebški kanonik in vrhovni ravnatelj hrvatskega šolstva, in Ladislav Žužić, akad. profesor in književničar). Najbolje in najpravičneje sta ocenila Gajevo vlogo v ilirizmu Ljud. Vukotinović in Mirko Bogović, zato se mi ne zdi odveč, če njihove besede tukaj navedem. Vukotinović pravi: »Gaj je različne nazore, misli i želje sabrao i u jednu konkretnu formu sastavio i ono što je bez saveza i sustava bilo amo tamo zasnivano, iz idealističkih krugova poveo na realitet.« M. Bogović pa (»Kolo« 1853): »Usljed suda bespristrane dogodovštine Gaju svakako velika zasluga pripada zato, što je on prvi dobro i zrelo shvatio zadaću svoju glede novog preporodjenja naroda našeg, te za privesti ju dobrim uspjehom u djelo shodna srjedstva poprimio.« Prof. Fancev pa je v uvodu v »Dokumente« (stran XXVII.) tako formuliral Gajev pomen: »U času kad je cio hrvatski narod bio pripravljen za preporod, na čelo onih kojima je blaga sreća namijenila da budu izvršiooci toga preporoda stao je Ljudevit Gaj.«

Ovržena je dalje trditev, da so plodovi kulturnega ustvarjanja v raznih hrvatskih pokrajinah pred ilirizmom ostajali v mejah delitve pokrajin (Petre str. 192.). To zmoto je prvi postavil rajni dr. Šišić v svoji zgodovini (III. dio, 1913, str. 195), danes pa je nasprotno dokazano, da so namreč Dubrovčani dolgo pred ilirizmom bili znani v Zagrebu in v ostalih delih Hrvatske; da je Kačića poznal kajkavec Tito Brezovački, poznali so ga v Slavoniji in v Srbiji vse doli do Macedonije. In novejša raziskavanja odkrivajo vedno več dokazov za živahne stike med kulturnimi delavci vseh pokrajin hrvatskega kraljestva.

VI.

Posebno poglavje pa je Petretov jezik in slog v pričujočem delu. Kakor zasluži vse priznanje Matica, ki se je zares potrudila, da je dala knjigi tako lepo obliko ter s starinskimi inicialkami in vinjetami v začetku in na koncu vsakega poglavja vzbudila v bralcu občutje dobe, o kateri knjiga govori, enako pa je pisatelj pokazal neodpustljivo površnost za jezikovno in slogovno stran svojega dela, ki mu je dodal tako izčrpne opombe. Menda je želja, da bi pisal sočno in neposredno, zapeljala Petreta, da mu je skladnja mahedrava in dostikrat do nerazumljivosti eksotična, slog površen, banalnih tujk in nepotrebnih kroatizmov pa mrgoli na vsaki strani. Ko mi ne bi bila razprava že tako narasla, bi lahko naštel celo kopico primerov, toda naj zadostuje samo nekaj stvari, ki najbolj žalijo naš jezikovni čut in ki bi ne smele biti v tako resni znanstveni knjigi: doprinesti, doprinašati = prispevati, pomagati; naklada = zaloga; sličen, sličiti (si) = podoben, podoben biti; posetiti = obiskati; prekiniti, prekinjen, prekinjan = ustaviti, seči v besedo; značenje = pomeni; došlo je do namere; prošlost = preteklost; poziv, pozvati = povabilo, povabiti; ustmeno; poedinec = posameznik, vika =

vpitje; zapopaden; pretežno; očitovati = razodevati; naknadno, nadoknadi = nadomestiti, popraviti; končati = končati se; sredina (hrv.!) = družba, okolje, okoliš; se je znašel v stiski; podal se je na pot; si je pustil pošiljati pisma na naslov uredništva; na Koroškem so bogato (!) peli pesmi (303); uporna Trstenjakova narava je izzvala vodstvo k večji pažnji ravnanj (223); knjiga je šla pod tisk = v tisk; prilika dana, se je pisec lotil tudi še pojmovanja sloge (240); tovariši so mu preflegmatični in premrzli za dobro stvar (ali ni »preflegmatični« popolnoma isto kot »premrzli«?!); dokler ne bodo veliko pisali in od raznih reči pisali (296) = o raznih rečeh itd. itd. — Zaslužnemu hrvatskemu ilirskemu literatu Babukiću ni bilo ime Ivan (123), marveč Vjekoslav, kakor je pravilno na str. 250 in 298; Stritar na str. 220 ni bil Josip, ampak Ivan. Na str. 219 mora biti »iz samotnega Sv. Lenarta nad Selci«, ne »nad Selcami«, in v »Selcih samih«, ne pa »v Selcah samih«.

S temi svojimi opomnjami nisem hotel zmanjšati vrednosti in pomena, ki ga priznavam Petretovi knjigi, hotel sem le dopolniti nekatere stvari, kolikor so se mi zdele nepopolne. Dostavljam pa, da bi se še o marsičem dalo razpravljati. Vem, koliko truda zahteva takšno delo, ko mora človek po raznih knjižnicah stikati za neobjavljenimi pismi in zapuščinami. Korespondenca ilircev je sicer večidel že izdana, toda v različnih knjigah, zbornikih in revijah. Potrebno bi bilo, da bi kdo pripravil kritično izdajo vse ilirske korespondence, ali pa vsaj kolikor je ohranjenih pisem med Vrazom in njegovimi slovanskimi dopisniki, in jo izdal skupaj v eni knjigi. Za to bi bila najbolj poklicana zagrebška Akademija ali pa Matica Hrvatska, ki se ravno pripravlja, da čim primerneje proslavi stoletnico svojega dela. In ob stoletnici ilirizma, ko je slovanstvo razbito, kot ni bilo morda še nikdar v zgodovini, bi bila taka knjiga več kot zanimiva, zakaj ob njej bi se današnji južni Slovani lahko vsaj malo navzeli one velikodušnosti in medsebojne vneme, ki so je imeli ilirci v toliki meri, danes pa je je tako malo.